

XIX. Yüzyıl Avrupa'sında Romantizmin Tiyatro Yaşamındaki Etkileri

Yrd. Doç. Dr. M. Melih KORUKÇU¹

ÖZET

XIX. yüzyıl geniş ve kapsamlı dönüşümlerin yaşandığı, büyük akımları, toplumsal, düşünsel, ekonomik ve teknolojik değişimleri temelinde barındıran bir zaman dilimidir. Öncelikle Avrupa'yı etkilese de tüm dünyanın uygarlık tarihinde dönüm noktalarını içeren bir süreci başlatmıştır. XIX. yüzyılın düşünsel niteliğinde özgürlük ve eşitlik gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Her ne kadar bir önceki yüzyılda doğmuş olsa da Romantizm, XIX. yüzyıla damgasını vurmuş bir akımdır. Klasisizme tepki olarak XVIII. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Romantizm, doğaya ve duygulara yakınlığı ve lirik çıkışıyla bir anlamda yüzyılın ilk yarısındaki coşkulu ve tutkulu tavrın da bir yansımasıdır. Sanatın her türünde kendini gösteren bu akım, tiyatro sanatını da derinden etkilemiştir. Bu süreçte tiyatrodaki eğilimin vodvillere ve müzikal anlatımı da içeren türlere doğru kaydığı, sonucunda da melodramın ortaya çıktığı görülür. Oyun yazarlığı bağlamında bu yüzyılda yoğun olarak karşımıza çıkan kavramlar, yanılsama ve "tiyatral ironi"dir. Romantik dönemin oyunculuğuna baktığımızda ise yine coşkunluğun ve aşırılığın ön planda olduğunu görürüz. XIX. yüzyıl Avrupa tiyatrosunda Romantizmin etkisinin yanı sıra teknolojik gelişmelerin de sahne tasarımlarına yansımalarıyla oyun yazarlığı ve oyunculuk etkilenmiştir. Sahne aydınlatılmasının ilk kez kullanılabilmesi, döner sahne vb. yenilikler oyun yazarlarına olduğu kadar oyunculara da çeşitli kolaylıklar ve olanaklar tanımıştır. Romantizmin tiyatro sanatının gelişim evresinde özel ve önemli bir süreci oluşturduğu söylenebilir.

Anahtar sözcükler: XIX. Yüzyıl, Romantizm, Tiyatro

The Effects of Romanticism to Theatre Life in XIX Century Europe

ABSTRACT

In its origins, 19th century carries tremendous and comprehensive transformations including large movements, social, intellectual, and economical changes. Although, it initially affected Europe, later it also led many turning points in the history of civilization worldwide. In the 19th century, concepts like freedom and equality have become dominant intellectual qualities. Although Romanticism had arisen in the preceding century, it is an art movement that affected 19th century. Romanticism, born as a reaction to Clacisism, with its relation to nature and emotions and lyrical uprising is a reflection of raptorous and passionate attitudes. Romanticism affected theater as deeply as it did all other art forms. In this period, genres such as vaudville and musicals became popular and gave rise to a new form known as melodrama. In playwrighting, two concepts were in demand: illusion and irony. When I look closely to the practice of acting in this century, it reflects ebullience and exaggeration. Aside from the affects of Romanticism, technological progress while opening ways to using new stage design techniques also informed the practice of acting and playwrighting. The progress in this century, such as scene lighting and the revolving stage, while generating convenience and opportunities to playwrights was as useful for the actors of the 19th century stage. In conclusion, the era of Romanticism played a significant role in the evolution of theatre in the 19th century.

Keywords: 19th Century, Romanticism, Theatre

¹ Yrd. Doç. Dr. M. Melih Korukçu, İstanbul Aydın Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Drama ve Oyunculuk Bölümü
melihkorukcu@hotmail.com

XIX. Yüzyıl Avrupası'nda Toplumsal ve Düşünsel Ortam

XIX. yüzyıl, dünya tarihinde belirleyiciliği olan çok önemli kilometre taşlarından biridir. Hemen her alanda, geniş ve kapsamlı dönüşümlerin yaşandığı bu yüzyıl, Ortaçağ sonrası ortaya çıkan büyük akımları, toplumsal, düşünsel, ekonomik ve teknolojik değişimleri temelinde barındırır. Takvimsel olmanın ötesinde XIX. yüzyılın dönüşümsel başlangıcını bu nedenle daha gerilerde aramak gerekecektir. Ancak söz konusu yüzyılın başlangıcını, Avrupa Uygurluk Tarihi adlı eserinde Claude Delmas (1973: 135) şöyle bir soruyla aramaktadır: “XIX. yüzyıl, Kant'ın Avrupa'yı kapsayacağına haber verdiği o Fransız İhtilali'nden mi, yoksa Goethe'nin 'yeni bir çağ' açtığını söylediği Volmy savaşından mı doğmuştur?”

Kendinden önceki yüzyılın sonlarında patlak veren bir takım olaylar silsilesi XIX. yüzyıla dönüşümsel nitelik kazandırmıştır. Bunlar özellikle düşünsel ve toplumsal özellikleri ağır basan olaylardır ve her ne kadar özellikle ve öncelikle Avrupa'yı etkilese de tüm dünyanın uygarlık tarihinde dönüm noktalarını içeren bir süreci başlatmıştır. Bir neden-sonuç ilişkisi içerisinde, birbirleri ile bağlantılı ve birbirlerini etkileyen toplumsal ve düşünsel bu olaylar arasında endüstrileşmenin ve sınıf çatışmalarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Genel olarak bakıldığında, bütün bu nedenlerin sonucunda bu yüzyıla has bir toplumsal dönüşümün yaşandığı gözlemlenebilir.

Sanayileşme ya da başka bir deyişle endüstrileşme hareketi, toplumsal sınıflar arasında değişimlere neden olmuştur. Burjuvazinin güçlenmesiyle birlikte siyasetin de saray salonlarından çıkıp geniş halk topluluklarının yakından ilgilendiği bir alan olduğu söylenebilen bu yüzyılda, bu değişimler bir takım sorunların çıkmasına neden olmuştur. Yüzyıl boyunca Batı Avrupa'nın hemen her büyük kenti ayaklanmalara, grevlere, siyasal gösterilere sahne olmuştur.

1730'lu yıllar, XIX. yüzyılı diğerlerinden ayıran özellikleri hazırlaması bakımından önemli toplumsal değişimlerin belirginleştiği bir süreçtir. Toplumsal yaşamda, sözü geçen süreçte burjuvazi güçlenmiştir ve bu gücünün farkına varmaya başlamıştır. Buna karşılık aristokrat sınıfı adeta kabuğuna çekilmiştir. Bu durumda etkin bir konuma kavuşan burjuvazi, aristokratların yöntem ve yönetim biçimini sürdürmeye niyetli görünmemeye başlamıştır. Zira onların düşünce ve yaşayış biçimi aristokratlardan farklı olarak gelenekçi özellikler taşımıyordu. Orta sınıfın güçlenmesiyle işçiler de haklarını kazanmak için bir savaşıma başlamışlardı. Fransız İhtilali'ni hazırlayan en önemli toplumsal neden de, sınıflar arasındaki bu denge değişimidir. Bunun yanı sıra o yılların ekonomik bunalımı da toplumsal hareketleri hızlandırmış, burjuvazi, soylu sınıfa karşı kesin bir zafer kazanmıştır. Bu durum, feodalitenin sonlanması anlamına gelmiştir ki 1789 Fransız İhtilali ile bu, hayata geçirilmiştir.

J. J. Rousseau'nun metninden esinlenerek hazırlanan *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*'nin 26 Ağustos 1789'da kabul edilmesinin ardından 1791 yılında, monarşiyi sınırlayan ilk Fransız anayasası oluşturuldu. Ancak bir sene sonra krallığın yıkılmasıyla cumhuriyet ilan edildi. Söz konusu bildiriye altı çizilen iki önemli olgu bulunmaktaydı: Özgürlük ve eşitlik. Bu kavramlar, XIX. yüzyılın düşünsel niteliğinde de etkin bir konumdaydı.

Düşünsel nedenlere geçmeden önce, bu süreçte Batı Avrupa'nın sosyal yapısının değişiminde önemli bir rol oynayan Sanayi Devrimi'ne de değinmek gerekir. Endüstrileşme, tarım kökenli yığınların, kentlere göçünü ve işçi olarak çalışmalarını sağlamıştır. Bu durumda güçlü burjuvazinin yanı sıra işçi sınıfı da belirgin olarak ön plana çıkmıştır. Sanayileşme hareketi, liberalizmin sistemli bir şekilde oturmasını, ticari metaların serbest rekabetini geliştirmiş, bu da düşünsel anlamda düşünce serbestliğinin üstünlüğünün de benim-

senmesini gerektirmiştir. Böylelikle siyasal ve ekonomik liberalizmin yaygınlaşmasının sonucunda, liberalizmin belirgin özelliği bireycilik fikri de önem kazanmaya başlamıştır.

Bir devrin genel özelliklerine bakıldığında toplumsal ve düşünsel boyutların birbirlerinden soyutlanamadığı görülebilir. Yukarıda değinilen toplumsal olaylar da, düşünsel temellerle paralellik taşımaktadır. XIX. yüzyılın genel görünümünde de düşünsel boyut, toplumsal gelişmelerde olduğu gibi hareketli hatta karmaşık bir nitelik gösterir. Bu karışıklığın temel nedenlerinden biri arasında, Amerikan ve Rus etkisi, özellikle jeoloji, biyoloji, fizik ve organik kimya alanlarındaki bilimsel keşiflerin sıklığı sayılabilir.

XIX. yüzyıl, kendinden önceki iki yüzyılın hızlanan bilimsel çalışmalarının meyvelerinin alınmaya başladığı bir özelliğe sahiptir. Dildeki zenginleşmeye paralel olarak matematikteki gelişmelerin de bu bilimsel yeniliklerde payı bulunmaktadır. Özellikle fizik ve kimya alanlarında atomun yapısına ilişkin buluşlardan, patlamalı motorların icadına kadar pek çok gelişme kaydedilmiştir. XVIII. yüzyılda Galileo ve Newton'un çalışmalarıyla hızlanan doğa bilimleri XIX. yüzyılda Darwin'in kuramıyla, dünyanın ve canlıların gelişimiyle ilgili kapsamlı bir görüşe varmıştır. Bu aşamaya kadar doğa bilimleri olguları tek tek toplayıp sınıflandırmaktaydı. Bu nedenle XIX. yüzyıl, özellikle doğa bilimleri alanında bir mihenk taşı niteliği gösterir: *"XIX. yüzyıl, insanlık tarihinde, insanın bilimin ışığıyla gerçekten aydınlandığı, en üstün bir insanlaşma dönemidir. Doğayı, bilinci ve toplumu (demek ki tüm evreni) tanıyıp bilme yöntemi XIX. yüzyılda keşfedildi"* (Hançerlioğlu, 1983: 381).

Bir diğer önemli gelişme ise, toplumbilimin doğuşudur. Fransız düşünür Auguste Comte'a göre, sosyal alanlara bilimsel statü kazandırma çabasıyla oluşan toplumbilim, sosyal olayların, doğa bilimlerindeki gibi pozitif yön-

temlerle ele alınması gerekliliğini taşımaktadır. Değer yargılarıyla hareket eden ve felsefe temelli siyasal kuramın karşısında olarak Comte çalışmaların, felsefeden uzak, teknik ve yöntembilimsel bir düzeyde yürütülmesi gerektiğini söylüyordu. Yüzyıl sonlarında bu düşünce, Pozitivizm adını alacaktı.

Bütün bu gelişme ve özellikle evrim düşüncesinin güçlenmesi, XIX. yüzyılın düşünsel niteliğinin, bir önceki yüzyıla göre farklılaşmasını getirmiştir. Comte'un olduğu kadar, Hegel ve Schelling'in de öğretilerinde gelişmenin önemli bir yer tuttuğu görülür. Ancak düşün dünyasına baktığımızda, mutlak monarşilerin kaldırılmasının da etkisiyle ulusçuluk akımını doğuracak olan ulusal egemenlik ve insan hakları düşüncelerinin güçlendiği ve yaygınlaştığı görülür. Tüm bu düşünsel ve toplumsal gelişmelerin sonucunda XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, XIX. yüzyılın ortalarına kadar etkisi devam edecek olan bir akımla karşılaşılır. Bu akım *Romantizmdir*.

Romantizm

Her düşünsel ya da sanatsal akım gibi Romantizm de kendinden önceki akıma bir karşı duruş olarak ortaya çıkmıştır. Klasisizme tepki olarak XVIII. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Romantizm, doğaya ve duygulara yakınlığı ve lirik çıkışıyla bir anlamda yüzyılın ilk yarısındaki coşkulu ve tutkulu tavrın da bir yansımasıdır. Bu nedenle Romantizm, hem toplumsal ve düşünsel gelişmelerden etkilenen hem de toplumsal ve düşünsel gelişmeleri belirleyen yapısıyla, XIX. yüzyılın sanatsal eğilimlerinde göze çarpan ilk ve önemli bir akımdır.

İlk örneklerini Almanya'da *Sturm und Drang* (1767-1785) akımıyla veren Romantizm, temelde Rousseau'nun doğaya dönüş felsefesini benimsemişti ve Corneille ve Racine'in Neo-Klasik tavrına ve burjuva duygusallığına şiddetli bir karşı duruş olarak gelişmişti. *Sanatın Gerekliliği* adlı eserinde Ernst Fischer'in

(1995: 52) Romantizm tanımında bu özelliğin belirginleştiği görülebilir: *"Romantizm, kapitalist-burjuva düzenine, 'yitirilmiş düşler' düzenine, iş hayatı ve kazancın bayağılığına karşı bir ayaklanma, tutkulu ve çelişmeli bir ayaklanma hareketiydi"*.

Dünya kültür tarihinin önemli bir aşaması olarak kaydedilen Romantizmin, bir orta sınıf hareketi olduğu bilinen bir gerçektir. Yaraları açığa çıkararak, itirafları ortaya seren Romantizm, Hauser'in tanımıyla bir insan belgeseli özelliği taşımaktaydı. Dolayısıyla üst sınıfı yererken burjuva sınıfını övüyordu. Bu özelliği ile burjuvanın insanlık ölçülerine uyduğunu savunan ve onu insan örneği olarak gösteren ilk sanat akımı olarak kabul edilir. (Hauser, 1995: 160)

Tüm Avrupa ülkelerini etkileyen Romantizm, düşünce ve sanat yaşamı başta olmak üzere, toplumsal ve bilimsel gelişmeleri de etkilemiştir. Bu nedenle toplumsal ve siyasal hareketlerde de önemli bir rolü olan Romantizme kadar kültür kavramının, insan usunun bağımlı olduğu düşüncesini yansıttığı görülüyordu. Oysa Romantizmde farklı olarak sınırsız aklın gücü tartışılmaya başlanmıştır. (Claudon, 1988: 7)

Burjuva değerlerinin ön plana çıktığı Romantizmde soyluların Klasisizmine, soylu sanatının kural ve ölçülerine, biçimine ve günlük konuların ayıklandığı bir öze karşı bir tavır bulunmaktaydı. Romantikler için her şey sanat konusu olabilmekteydi ve hiçbir konunun ayrıcalığı yoktu. Kuralların hiçe sayıldığı ve kuralsızlığın kural haline dönüştüğü Romantizm, *"Klasisizmin bakımlı bahçesinden geniş dünyanın yabancı ormanlarına açılan bir yoldu"* (Claudon, 1988: 53).

Kapitalizme karşı soğukluğun duyulduğu Romantik akımının çelişki barındıran bir özellik taşıdığı da bilinmekteydi. Felsefe ve sanata eksiksiz bir biçimde yansıyan çelişki, küçük

burjuva duyarlılıklarının, gelişmekte olan kapitalist toplumdaki çelişkisinden de kaynaklanmaktaydı. Bu çelişkiler akımın iki yönlü olarak ilerlemesini gerektirmişti: *"Bir yandan, sınır tanımadan yeni ufuklara doğru yönelirken, öbür yandan da geçmişe, geleneğe ve hal-ka dönüyordu"* (Nutku, 1985: 263).

Tüm bu yönelişler, Romantizmin, XIX. yüzyıl liberalizmi için, gericiliğe dönüş olarak algılanmasına neden olmuş ve bu genellemeyle bir takım tarihsel yanlışlıklar yapılmıştır. Bu yanlışlıklar, Romantizmin değerlendirilmesinde negatif önyargılar oluşturmuş ve bilim adamlarının Alman Romantizmi ile Batı Romantizmi arasında bir ayırım yapmalarına kadar devam etmiştir. Buna göre XIX. yüzyılın ortalarına doğru, artık metafizik bir özellik taşıyan, gerici Alman Romantizmi ile ilerici eğilimler taşıyan Batı Romantizmi arasındaki farklılıklar ortaya konmuştur. Alman Romantizminin başlangıçtaki devrimci tutumdan gerici bir noktaya gelmesi, Batı Romantizminin ise monarşi yanlısı, tutucu bir görüşten liberalizme ulaştığı netleştirilmiştir. Bu ayırımın sağladığı netlik, Romantizmin daha objektif bir biçimde değerlendirilmesine olanak tanımıştır. Ancak Romantizmin anlaşılması için de yeterli olmamıştır: *"Romantizmin belirleyici özelliği, devrimci veya devrime karşı, ilerici veya gerici bir ideolojiyi temsil etmesi değil, her iki duruma da usa aykırı, eytişimsel olmayan ve hayal ürünü yollardan varılmasıdır"*. (Hauser, 1995: 149)

Bu belirleyici özellik, yukarıda değinilen çelişkinin ortaya çıkmasında da önemli bir rol oynamıştır. Bir neden-sonuç ilişkisi içinde, diyalektik özellikler taşımayan bir tutumla Romantikler, bir taraftan kapitalist değerlere direniş gösterirken, diğer taraftan devrimin sonuçlarından korkuya kapılmış ve tepkiciliğe varan bir aldatmacaya kaçmışlardır. Bu tutumu nedeniyle de özellikle Alman Romantizmi, geçen yüzyılın Ekspresyonizm, Fütürizm ve Sürrealizm gibi bölünmüş akımlarının ilk

örneği olarak kabul edilir. (Fischer, 1995: 61)

Söz konusu çelişki ya da çatışmanın ortasında Romantikler, kapitalizmin karşısında yer alırken aynı zamanda da farkında olmadan bu düzenin bir aracı konumuna gelmişlerse de dünya kültür tarihi açısından da taşıdıkları önemin farkındaydılar. Çünkü Romantizm, çığır açan bir gücü de açığa çıkarmaktaydı. "Gotikten bu yana, hassasiyetin gelişimi romantizmden aldığı itici gücü hiçbir akımdan almamış, sanatçı duygularının çağrısına uyma hakkını ve bireysel eğilimini, bu kadar kesin bir biçimde belirtmemiştir". (Hauser, 1995: 151)

Tüm Avrupa'yı etkileyen Romantik akım, çeşitli ülkelerde farklı biçimlerde kendini göstermeye başlamıştır. Romantizmi bir hastalık belirtisi olarak görmesine karşın Wolfgang von Goethe (1749-1832), bu akımın kapısını aralamıştır. Ancak ondan önce, söz konusu devinimin öncülleri olan Klopstock (1724-1803) ve Herder (1744-1803) Romantik akımı müjdelemişlerdir. Goethe'yi yine Almanya'da Schiller takip eder. Fransa'da ise Victor Hugo ve Alfred de Musset Romantiklerin öncülleri arasında yer alır. İngiltere'ye baktığımızda, Romantizmin, William Wordsworth, Samuel Taylor Coleridge, Percy B. Shelley ve Lord Byron tarafından temsil edildiğini görürüz. Rusya'da bu akımın tek temsilcisi olarak Aleksander Puşkin kabul edilirken, İtalya'da ise Alessandro Manzoni ve Giacomo Leopardi ön plana çıkmaktadır. Ülkemizde ise *Celaleddin Harzemşah* adlı oyununun önsözünde Namık Kemal'in ilk Romantik etkileri taşıdığı belirtilir.

Romantik akımdan en az etkilenen iki ülke İspanya ve İtalya olarak karşımıza çıkar. Bunun yanı sıra betimleyici bir terim olarak karşımıza ilk kez, Berlinli bir grup yazar tarafından *Das Athenaeum* (1789-1800) adlı yazın dergisinde kullanılarak çıkan Romantizm, art arda tüm uluslara yayılmıştır. (Brockett, 2000: 384) İngiltere ve Rusya'da olduğu gibi Polonya'da da

geçerli evrensel bir edebiyat dili olmakla kalmamış, aynı zamanda, sanatın gelişiminde de etkili bir rol oynamıştır:

"Hemen hemen bütün modern sanat ürünleri, heyecansal içtepeler, modern insanın tüm ruh durumları ve işlenimleri, inceliklerini ve çeşitliliklerini, Romantizmin doğurduğu duyarlılığa borçludurlar. Modern sanatın tüm taşkınlığı, kargaşası ve şiddeti, sarhoş ve kekeleyen lirizmi, ölçüsüz, esirgenmemiş teşhirciliği de bu duyarlılıktan çıkmadır". (Hauser, 1995, 151)

Yukarıda da değinildiği gibi, Romantizm için en iyi kural, kural tanımazlık olarak kabul ediliyordu. Belli başlı kurallara sahip olan ve aristokratlara özgü bir düzen içinde kendini gösteren Klasisizme karşı olan tepkisinde de en belirgin nitelik kendini burada gösteriyordu. Kuramcılar, bu tepkiyi tarihsel gelişimin bir gereği saymakta, klasiğe karşı diyalektik bir karşıtlık olarak görmekte ve bu tepkinin iki ana noktada toplanabileceğini belirtmektedirler: "a) Fransız Klasikçiliğinin biçim kurallarına, eğitcilik anlayışına, töreye, edebe uygunluk koşuluna karşı çıkılması, b) Alman Klasikçiliğinin Hellen hayranlığına karşı çıkılarak her dönemin sanatının kendi tarih koşullarından doğduğunun belirtilmesi". (Şener, 1991: 150)

Belirtilen bu iki noktayı temel alarak Romantizm ile Klasisizm arasındaki farklılıkları netleştirmenin, Romantizmin özelliklerini anlamak bakımından yardımcı olacaktır. Klasikçilerin doğayı mantıklı bir düzen içinde görmelerine ve akılcı bir yöntemle yaklaşmalarına karşılık Romantiklerin daha metafizik bir yaklaşımla, doğayı organik ve gizemli bir güce sahip olan ve sürekli ideal olana doğru devinim halinde olan bir düşünceyle kabullendikleri görülür. Her iki akımda da sanat eserinin somut dış gerçeğe benzemesiyle birlikte, Romantikler dolaylı ifade yöntemlerini tercih etmişlerdir. Öznel Romantizme karşın Klasisizm nesnel bir bakış açısına sahiptir. İnandırıcılığın, gerçeğin olağan olmasıyla sağlandığı Klasisizme

karşın Romantizmde asal gerçeklik yanılısama yoluyla benimsetilmeye çalışılmıştır. Bu da Klasik akımın akla ve sağduyuya yönelirken, Romantizmin duygu ve heyecanlara ağırlık vermesini gerektirmiştir. Klasisizmin statüko-cu ve ahlakçı yapısına karşın Romantizm, coşma ve taşma yoluyla insanı tanrısal gerçeğe yönlendirmek ve onu mutlu etmek amacını taşımaktadır. (Şener, 1991: 150-151) Ve tabii ki konu seçiminde de Romantik sanatçılar daha özgürdü; konu ayrımı yapmıyorlardı. Güzeliyle çirkinlikle her şey sanatın konusu olabilirdi. Sanatta özgürlük düşüncesinin bir yansımasıydı bu.

Gericiliğe varan, metafizik temelli ve geriye dönük nitelikleriyle pek çok olumsuz özelliği de bulunan Romantik akımın her şeye rağmen dünya sanat tarihi açısından çok önemli bir yere sahip olduğunu yinelemek yerinde olacaktır. Aşağı yukarı elli yıl kadar etkisini koruyan Romantizmin bir yanı da gerçekçi bir toplum eleştirisi olarak gelişmiş ve Gerçekçilik akımının kapılarını aralamıştır. (Fischer, 1995: 60-61) *"XIX. yüzyılın tümü sanatsal yönüyle Romantizme bağlı olmasına karşın, Romantizm XVIII. yüzyıl ürünü olarak kalmış ve tarihsel açıdan sorunlarla dolu bir geçiş dönemi olduğunun daima bilincinde olmuştur"*. (Hauser, 1995: 151)

XIX. yüzyılın ortalarına doğru etkisi zayıflayan Romantizm, etkin olduğu yaklaşık elli yıllık bir süre zarfında sanatın tüm dallarında belirleyici olmuştur. Edebiyat alanında olduğu kadar, tiyatro, resim, müzik ve sanatın diğer dallarında da bir takım yeniliklere, değişimlere neden olan Romantizm, sanatın tarihsel koşulları içinde önemli bir süreç olarak yerini almıştır.

Romantizmin Tiyatro Yaşamındaki Etkileri

Bir devrin nitelikleri, o devrin kültürel yaşantısına ve pek doğal olarak sanatına da etki eder. Hatta buna etki demek yerine etkileşim demek daha doğru olacaktır. Çünkü sanat da

devrin niteliklerini belirleyici bir yapıya sahiptir. XIX. yüzyıl söz konusu olduğunda iki büyük sanatsal akım dikkati çeker. Bunlardan biri, önceki yüzyılın sonunda ortaya çıkan Romantizm, diğeri onu takip eden Gerçekçilik akımıdır. Yukarıda da değinildiği gibi Romantizm XVIII. yüzyılda doğmasına rağmen XIX. yüzyılın bütün sanatsal yaşantısını etkilemiştir. Bu nedenle XIX. yüzyılda tiyatro sanatının Romantik niteliklerini irdelemek, bu akımın oyunculuk, oyun yazarlığı ve genel olarak tiyatro yaşantısına etkilerini belirlemek, akımın sanatsal niteliklerini de ortaya koyması bakımından yerinde olacaktır.

Bu süreçte genel olarak tiyatro yaşantısı, dönemin toplumsal ve düşünsel yaşamına uygun bir nitelik göstermekteydi. Bu dönemde hem bir karmaşadan, hem de bir arayıştan bahsetmek mümkündür. Romantizm süresince oyun yazarlarının dikkati çeken ilk ortak noktaları, Klasik kuralların dışına çıkmayı başarılmış olan Shakespeare'e duydukları hayranlıktır. Onun sanatsal yaratımındaki özgürlüğe ve başarısına öykünen hemen tüm Romantik yazarların yeni bir dram biçimi geliştirme çabası içinde oldukları görülür. Hayranlık duyulan Shakespeare olduğundan, Romantik oyunlar aranırken ilk olarak gözler İngiltere tiyatrosuna çevrilir. Ancak yeni bir dramatik biçim geliştirmeye çalışan William Wordsworth, Alfred Tennyson, Byron ve Shelly gibi yazarların İngiltere'de Romantik akımın temsilcisi olmakla beraber pek de başarılı yapıtlar veremediği görülür. Bu başarısızlığın nedenleri arasında, yazarların oyunlarını, sanatın metalaşmasına duydukları tepki doğrultusunda sahnelenmek için değil, okunmak için yazmalarının bulunduğu bilinir. (Nutku, 1985: 264 - 265)

XVIII. yüzyılda, edebiyatla arasındaki bağı koparan İngiliz tiyatrosunun, Romantik oyun yazarlarıyla yeni bir soluk kazandığı söylenebilir. Bu yenilik, Romantizm coşkusuyla, İngiliz şairlerin yeniden oyun yazmaya yönelmesiyle

gelmiştir. Ancak bu çabalar bile XIX. yüzyılın özellikle ilk yarısının İngiliz tiyatrosunun en karanlık dönemi olmasını engelleyememiştir. Bu durumun nedenleri arasında sanat beğenisi artmamış seyirci sayısındaki artış gösterilebilir. Çünkü 1843 yılına kadar İngiltere’de geçerli olan oyun koyma yasağının ardından, salt eğlence amacı taşıyan ve burjuva beğenisini merkeze alan oyunlar kaliteyi düşürmüştü ve bu da gelişimden çok bir yozlaşmaya neden olmuştur. (Çapan, 1992: 85 – 87)

Romantik akımın doğum yeri olan Almanya’da ise durum daha farklıdır. Romantizmin tiyatro alanındaki ilk örnekleri Almanya’da karşımıza çıkar. Shakespeare eserlerinde kendi coşkunculuklarına biçim verecek örnekler bulan Schlegel ve Tieck’in yanı sıra Goethe ve Schiller de Alman Romantik tiyatrosunun en iyi örneklerini vermişlerdir. Bu, Lessing’e kadar büyük bir oyun yazarı yetiştirememiş olan Alman tiyatrosunun da yükselişe geçtiği anlamına gelir. Sonraki dönemde Kleist ve Grabbe ile devam edecektir bu süreç. Teatral ortamın, diğer Avrupa kentlerine göre daha üstün bir konumda olduğu gözlemlenen Almanya’da tiyatro sanatının gözle görülür bir gelişim ve popülerlik kazandığı görülür:

“Genel olarak, oyunlar bazında üretken bir dönem geçirmesinin yanı sıra, tiyatro topluluklarının sayısında da belli bir artış söz konusuydu. 1850’lere gelinmeden önce tiyatro topluluğu olmayan şehir kalmadığı gibi, Viyana ve Berlin gibi merkezlerde, aynı anda birkaç tiyatro birden faaliyet göstermeye başlamıştı. Yüzyılın kalan yarısında ise, bu sayılar hızla artmaya devam etti.” (Brockett, 2000: 387-395) Kısacası, Romantik tiyatroya katkıda bulunan Alman tiyatrosu tarihinin en büyük çıkışlarından birini gerçekleştirmişti. Bu, Romantizmin doğduğu yere bir armağanı olarak değerlendirilebilir.

Bakışımızı Fransa’ya çevirdiğimizde ise, tiyatronun karmaşık bir durumda olduğunu görürüz. Tıpkı İngiltere’de olduğu gibi burada da

sanat beğenisinden yoksun bir izleyici kitlesi ile karşılaşılır. Racine, Corneille ve Molière gibi yazarların oyunlarının sahnelendiği Odeon ve Comédie-Française perdelerini boş salonlara açarken, burjuva beğenisine hitap eden tiyatroların dolu olduğu görülür. Bu, Fransız tiyatrosunda Romantizmin ilk olarak kötü bir etkisi olduğu anlamına gelir. Çünkü bu durum seçkin yazınsal tiyatroların varlığını tehlikeye sürüklemektedir. (Hauser, 1995: 181) *“Fransız Devrimi’nden sonraki yıllarda Paris sahnelerinde Romantik anlayışın çok kötü örnekleri alkışlandı. Ülkücülükle azgınlığı, vahşiliği bir araya getiren bu oyunlar, Bastille’i ele geçirmiş, Terör Çağı’nı yaşamış, İmparatorluğun büyük düşlelerinden doğan acılara katlanmış bir halkı besliyordu.”* (Fuat, 1984: 209)

Ancak 1930’lara gelindiğinde Fransa’nın ilk Romantik oyunu olarak anılan Hernani, usta bir romancı Victor Hugo’nun elinden çıkıp, klasik oyunların sahnelendiği Comédie-Française’da perde açtığında Romantizm Fransa’da da tiyatro alanına girmiş sayıldı. Zamana karşı koyabilen ve başarıya ulaşabilen oyunlar olmasa da Fransız tiyatrosunun Klasik dönemin kapadığının ilk işareti olarak önemli bir yere sahiptir (Fuat, 1984: 210). Bunun dışında XIX. yüzyıl Fransız tiyatrosu, adı Alman oyun yazarı Kotzebue (1761-1819) ile birlikte anılacak Pixérécourt’u (1773-1844) yetiştirmiştir. Pixérécourt ve Kotzebue bu yüzyıldaki en önemli tiyatro türü melodramın kurucularıdır. (Nutku, 1985: 271)

Burada, Romantik tiyatro akımı içindeki türlere değinmek yerinde olacaktır. Romantik yazarların yeni bir dramatik biçim arayışı içinde olduklarına değinilmişti. Toplumsal yaşamın özelliklerine bakıldığında ise karşılaşılan manzarada sanat beğenisi düşük, paralı burjuva seyircilerle karşılaşıldığı; bu nedenle pek çok tiyatronun yapımlarında ticari amaç doğrultusunda bu kaba beğeniye hizmet verecek türde oyunlar sahnelendiği de aktarılmıştı. İşte böylesi bir ortamın sonucu olarak eğilimin

vodvillere ve müzikal anlatımı da içeren türlerle doğru kaydığı görülmüştür. Bu eğilimlerin tatmininin bir sonucu olarak ortaya melodram çıkmıştır. Aynı şekilde vodviller de bu amaca hizmet etmekteydiler. Bu türlerle, tiyatronun yeniden eğlence özelliği kazanarak, hareketli, direkt duyulara yönelen açık seçik bir sanat dalı özelliği kazandığı düşünülür: "Vodvil ve melodramın, tarihsel açıdan bakıldığında, bu çağın en ilginç ve en önemli tiyatro biçimi sayılmaları gerekir, çünkü bu türler, klasisizmin dramatik oyunlarından Romantizme geçişi temsil ederler. Böylece, modern sahne tarihinde gerçek bir dönüm noktasının simgesi olurlar". (Hauser, 1995: 181)

Bu dönemde yazılmış olan oyunlardaki estetik yoksunluğu kimi kuramcıların bu türleri ciddiye almamasını sağlamışsa da, bu türlerin tiyatro sanatına kattığı görsel nitelikler yadsınmaz. Sözgelimi, Pixérécourt, melodramın kurucularından olmanın dışında bir görsel zenginlik yaratma ustası olarak da ün salmıştır.

Oyun yazarlığı bağlamında bu yüzyılda yoğun olarak karşımıza çıkan kavramlardan biri de yanılısama kavramıdır. Yazarlar yanılısamının, tiyatro sanatının en çekici olaylarından biri saymışlar ve iki açıdan ele almışlardır: "a) Tiyatronun kendine özgü inandırma gücünün kaynağı olması bakımından, b) şiir sanatındaki düşünme gücüne koşut olması bakımından". (Şener, 1991: 173)

Bu yaklaşım, Klasisizmin zaman ve yer birliği kurallarının atılması için Romantik yazarlara dayanak oluşturmuştur. Çünkü tiyatronun kendine özgü bir inandırıcılığı vardır ve olayla zamansal açıdan atlamalı kullanıldığında bu inandırıcılık zarar görmez. Romantik yazarlar arasında hakim olan bu görüşle birlikte Hugo da yanılısamayı *yapay olduğunu bildiğimiz görüntünün doğalmış gibi kabul edilmesi* olarak tanımlar.

Romantizm akımının tiyatro sanatına katkılarından biri yine oyun yazarlığı üzerinden

gerçekleşmiştir. Dönemi için bile erken sayılabilecek bir yaşta -23 yaşında- dünyadan ayrılan Alman oyun yazarı Georg Büchner'in 1835 yılında kaleme aldığı Danton'un Ölümü adlı oyunla yapılan bir katkıdır bu: Karşı Karakter. Antik Yunan'dan beri süregelen kahraman algısının kırılışının da Romantik akımla gerçekleştiğini görürüz.

Romantizm ile birlikte ön plana çıkan bir diğer kavram ise *tiyatral ironi* ya da *romantik ironidir*. Tersinleme sözcüğü ile Türkçeleştirilen bu kavram, tiyatrodaki Romantik akım sürecinde, umulanın ya da kastedilenin tersinin gerçekleşmesi ile oyun kişinin zor durumda kalması şeklinde kullanılmıştır. Tiyatrodaki ironi kullanımının seyirciyi üstün kıldığı belirtir. Çünkü seyirci olan biteni görmektedir. Yaşamın tüm açmazlarını, karşıtlıklarını uzaktan görebilmek anlamına gelen Romantik İroni, Alman Romantiklerin trajik, dramatik, komik ironi kavramlarına getirdiği yeni bir boyut olma özelliğini taşır. Bu boyutta yazar, "dünyada yaşayanların fark edemedikleri, bu yüzden şaşkınlığa düştükleri çelişkileri görmekte, bunları nesnel bir bakışla değerlendirmektedir. Bu bakımdan sıradan insanlardan üstündür". (Şener, 1991: 176)

Romantik dönemin oyunculuğuna baktığımızda ise yine coşkunluğun ve aşırılığın ön planda olduğunu görürüz. Ancak oyunculuk kuramları açısından da bir karışıklıktan söz etmek mümkündür. Kimi oyuncular Klasik geleceğe göre oynamakta ısrar ederken kimileri Romantizmin içeriğindeki coşkunluğu sahnede yansıtmaya çalışıyorlardı. Kısacası bir abartma söz konusuydu. Sanatsal özgürlük düşüncesine karşın Goethe'nin (1803) doksan maddede kuramsallaştırdığı oyunculuk ilkeleri bir sanatçı olarak oyuncuya hiçbir yaratım payı tanımayan ve Özdemir Nutku'nun deyişiyle "okuyanı dehşet içinde bırakan" bir özellik taşımaktaydı. Jest mimik ve hareketlerin abartılı olduğu bu maddeler bir yana, Goethe oyun koyarken elinde bir bagetle yönetiyor, emirlerini, müziğe göndermeler yaparak veri-

yordu. Bu da hareketlerin abartılı olduğunun bir göstergesiydi. (Nutku, 2002: 222 -225)

Romantik dönemin oyuncularına ilişkin iki ilginç tanımlama, Özdemir Nutku'nun *Dünya Tiyatrosu Tarihi* adlı kitabında (1985: 282-283) şu şekilde aktarılır:

"Karl Mantzius, Romantik oyuncuyu 'garip bir yaratık' olarak tanımlarken onu, 'uzun, dağınık, mümkünse kara kıvrırcık saçlı, soluk bir yüz ve büyük melankolik gözler. İnce dudaklarında titrek bir gülüş... Gövdesini bir Romalı gibi sarmış, ağlamaklı bir ifadeyle sahnede dolaşıyor' diye tanıtır. Ünlü Amerikan şairi Walt Whitman ise bir yazısında şöyle söz eder Romantik oyuncudan: 'Oyuncular ciğerlerinin bütün gücünü gösterebilmek için(...)hiçbir fırsatı kaçırmıyorlar. Eğer coşkun bir sahneyi canlandırmak istiyorlarsa ne kadar doğal olmayan hareket ve mimik varsa onları yapıyorlar'".

Aynı dönemin oyunculuk tekniklerinin çeşitlilik gösterdiğinin altı çizilmişti. Ancak bu çeşitliliğin zaman zaman aynı topluluk içinde de görülebildiğini belirtmek yararlı olacaktır. Kimi oyuncuların Klasik üslupta oynadıkları görülürken, kimi abartıya, kimi de daha gerçekçi bir canlandırmaya gidiyordu. Tüm bu tespitlere karşın, bu şekilde oynamayan Ferdinand Raimund gibi aktörler de vardı ve onlar daha gerçekçi bir oyunculuk sergiliyorlardı. Bu yüzyıl aynı zamanda büyük oyuncuların da dönemi idi. Kaynaklar, pek çok oyuncunun uluslararası çapta hayranlarının olduğunu belirtir. Bunlardan biri de Fransız aktris Rachel'dir. Bu gibi oyuncuların ünü, onları yakından görme istemini doğuruyor, bu da turnelerin düzenlenmesini gerektiriyordu. (Brockett, 2000: 383 – 441)

XIX. yüzyıl Avrupa tiyatrosunda Romantizmin etkisinin yanı sıra teknolojik gelişmelerin de sahne tasarımlarına yansısıyla oyun yazarlığı ve oyunculuk etkilenmiştir. Seyirci sayısındaki artışlar da yeni tiyatro binalarına olan ge-

reksinimi artırmış, yeni yapılan tiyatrolar ise çağın gereklerine uygun olarak inşa edilmişti. Hava gazının kontrollü bir biçimde sahne aydınlatılmasında ilk kez kullanılabilmesi gibi, döner sahne vb. yenilikler oyun yazarlarına olduğu kadar oyunculara da çeşitli kolaylıklar ve olanaklar tanıyordu. Aynı şekilde vodvil ve melodram gibi türlerle tiyatral anlatımda müziğin, atmosfer oluşturma ve duygu oluşumuna hizmet etme amaçlı kullanımı da belirgin bir şekilde yazarlık ve oyunculuğa etkide bulunmuştur.

Sonuç

Romantizmin tiyatro sanatı açısından son derece önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Tiyatronun konusunun, işlevinin, biçiminin yeniden belirlendiği Romantizmde pek çok kural aşılmış ve yaşamdakine koşut bir özgürlük anlayışı güç kazanmıştır. Tiyatro sanatının tarihsel gelişimi, tragedyanın yapısı, türlerin özellikleri gibi konularda önemli saptamalar yapılmış, karşıtlıkların dengelenmesiyle yeni bir uyum anlayışını yerleştirmiştir. Bunun yanında, yanılısma ve ironi kullanarak, tiyatronun bir takım hareket alanları kazanmasına yardımcı olan Romantizm, modern tiyatronun da yolunu açmıştır. *"Romantik tiyatro düşüncesi ile tiyatroya, birey vicdanına ışık tutma, insanı uygarlaştırma görevi verilmiştir. İnsanın iç gelişiminde ve çevresi ile olan ilişkilerinin ileriye götürülmesinde tiyatro sanatına duyulan bu güven, bu sanata felsefi düşünce katında değer kazandırmıştır".* (Şener, 1991: 179)

Sonuç olarak, XIX. yüzyılın temel akımlarından biri olan Romantizmin tiyatro sanatının gelişim evresinde özel ve önemli bir süreci oluşturduğu söylenebilir. Goethe'nin dediği gibi, tüm aşırılıklarına, karmaşıklığına, abartılarına rağmen, hiç değilse daha geniş bir biçim özgürlüğü gibi olumlu bir değişikliği gerçekleştirmiştir Romantizm; Modern Sanatın eşiği olarak.

KAYNAKÇA

Brockett, O. G. (2000), Tiyatro Tarihi, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları

Claudon, F. (1988), "Romantizm", Sanat Ansiklopedisi, Çev: Özdemir İnce-İlhan Usmanbaş, İstanbul: Remzi Kitabevi

Çapan, C., (1992), Değişen Tiyatro, İstanbul: Metis Yayınları

Delmas, C. (1973), Avrupa Uygarlık Tarihi, Çev: Nihal Önal, İstanbul: Varlık Yayınları

Fischer, E. (1995), Sanatın Gerekliliği, Çev: Cevat Çapan, İstanbul: Payel Yayınları

Fuat, M. (1984), Tiyatro Tarihi, İstanbul: Varlık Yayınları

Hançerlioğlu, O. (1983), Düşünce Tarihi, İstanbul: Remzi Kitabevi

Hauser, A., (1995), Sanatın Toplumsal Tarihi, İstanbul: Çev: Yıldız Gölönü, Remzi Kitabevi

Nutku, Ö. (1985), Dünya Tiyatrosu Tarihi, İstanbul: Remzi Kitabevi

Nutku, Ö. (2002), Oyunculuk Tarihi, Ankara: Dost Kitabevi Yayınevi

Şener, S. (1991), Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi, Eskişehir: Anadolu Üniv. Yayınları

Tuncay, M. (2000), Dramatik Anlatımda Müzik, DEU,GSE, yayınlanmamış Doktora ders notları